

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 324

İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri

Kutlu Doğum Sempozyumu - 2001

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	97581
Tas. No:	297-92 KUT.D

ANKARA
2003

MU'TEZİLE'NİN SÜNNETİ İNKÂR ETTİĞİNE DAİR İDDİALAR ÜZERİNE

Arş. Gör. Hüseyin HANSU

Giriş

Hepinizi Saygıyla selamlayarak sözlerime başlamak istiyorum.

Bu tebliğde, Mu'tezile mezhebinin Sünnet ve hadisi inkâr ettiğine dair iddiaların gerçeği yansıtmadığını ortaya koyduktan sonra, bu konudaki görüşleri, mezhebin kendi kaynaklarından özetlenecektir. "Mu'tezilenin Hadis ve Sünnet anlayışı", "Hadis rivayetindeki yeri" ile "Mu'tezile ve hadisçiler arasındaki mücadelenin sebepleri" tebliğimizin kapsamı dışında tutulacaktır.

Hicri ikinci asrın başlarında Basra'da ortaya çıkan Mu'tezile hareketi, İslâm akâidini gerek İslâm'ın bünyesinden doğmuş Râfiziler, Mücessime, Müşebbihe gibi sapkın akımlardan gelen tehlikelere, gerekse İslâm dışı din ve kültürlerden yönelen saldırılara karşı korumak için verdiği mücadeleyle meşhur olmuştur. Bu amaçla akıllı ve akılcı metodu, İslâmî bilgi alanına ilk defa etkin bir şekilde sokan ve İslâm akâidini bu metotlar ışığında savunan bir fikir okulu olan Mu'tezile'nin, kurduğu ve geliştirdiği Kelâm ilmi, hasımlarıyla olan mücadele ve tartışmalarının bir tarihi niteliğindedir.

Bu mücadele esnasında, kullandıkları rasyonel düşünce metodunu, daha sonra İslâmî ilimlere de uygulamışlar ve bunun önemini ısrarla vurgulamışlardır. Bunun sonucu olarak rivayetler karşısında tenkitçi bir yaklaşım benimsemeleri, onların Sünnet ve Hadisleri kabul etmediği varsayımına yol açmıştır. Mu'tezile'ye muhalif kaynaklarda yer alan olumsuz bilgilerin de etkisiyle bu varsayım giderek bir inkârcılık suçlamasına dönüşmüştür. Şüphesiz bu iddia ve suçlamaların kaynağı için başka nedenler de sayılabilir. Ancak, bunların en önemlisinin hasımlarının verdiği bilgilerle yetinip, hadisle ilgili görüşlerini, mezhebin kendi kaynaklarına dayanarak ortaya koymamak olduğunu söyleyebiliriz. Bu tespitten hareketle, tebliğimizde sırasıyla Mu'tezilî kaynaklar ve inkârcılık iddiasının dayanakları hakkında kısaca bilgi verilecek, daha sonra Sünnet ve Hadis hakkındaki görüşleri üzerinde kısaca durulacaktır.

Mu'tezile, yaklaşık olarak hicri üçüncü asra kadar, geniş anlamda Ehl-i Sünnet

dairesi içerisinde farklı görüşleriyle temâyüz etmiş bir fikir okulu niteliğinde iken,¹ bu tarihlerde siyasi iktidarın desteğiyle, görüşlerini halka ve özellikle muhaliflerine zorla kabul ettirmeye girişerek toplumda büyük bir infial uyanmasına neden olmuştur. Doğuşundan itibaren takip ettiği aklî ve diyalektik metotlar nedeniyle bu harekete karşı zaten var olan muhâfazakâr husûmet, mihne denilen bu süreçten sonra tam bir nefret ve intikam duygusuna dönüşmüş, kitapları yakılmış, mensupları hapsedilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir.²

Bu dönemden sonra tedricî olarak Sünnî İslâm dünyasından uzaklaştırılan Mu'tezile' mezhebi, daha sonra varlığını kısmen Şia içerisinde, büyük ölçüde de hem tarihi hem de itikadî yakınlığı bulunan "*Mu'teziletü'l-Yemen*" de denilen Zeydiyye mezhebi içerisinde devam ettirmiştir. Mihneden sonra çeşitli zamanlarda yakılan veya artık çoğaltılmayan Mu'tezile'ye ait eserlerin, bir kısmının Yemen'de yaşama imkanı bulması, bu güçlü ilişkinin bir sonucuna bağlanmıştır.³

Mihneden sonra Sünnî dünyada, Mu'tezile hakkında bilinenler büyük ölçüde muhalif kaynaklarda yer alan bilgilerle sınırlı kalmıştır. 19. Asırda İslâm dünyasının modern Batı düşüncesiyle karşılaşması sonucu bir zamanlar aklî çıkışlarıyla tanınmış olan Mu'tezile ismi yeniden gündeme geldi. Önce Batılı araştırmacılar tarafından çeşitli araştırmalara konu olan mezhep, sonra modern düşünceyle ilgilenen bazı İslam alimlerinin de dikkatini çekmiştir. Mu'tezilî kaynaklarla doğrudan temas olmasına rağmen, böyle bir ilgi ve sempatinin doğması, Mu'tezile'nin akla önem vermekle tanınmış bir mezhep olmasına bağlanmalıdır.

1925 yılında İsviçreli müsteşrik H.S. Nyberg tarafından yayımlanan Bağdat Mu'tezilesi imamlarından Ebü'l-Hüseyin el-Hayyat'ın (300/913) "*Kitâbü'l-İntisâr*"ı dışında, bu kaynaklarla ilgili en önemli gelişme 1951-52 yıllarında olmuştur. Bu tarihlerde, Yemen'de bulunup Mısır'a getirilen yazmalar arasında, Kâdî Abdülcabbâr (415/1025), Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (436/1044), Hâkim el-Cuşemî (494/1100) gibi ünlü Mu'tezilî düşünür ve usûlcülere ait çok önemli eserler de yer almıştır.⁴ 1960'lı yıllarda bir kısmı yayınlanan bu eserler, Mu'tezile hakkındaki görüşlerde köklü değişiklikler yapmıştır.

Bu eserlere dayanarak Mu'tezile'nin çeşitli yönleri hakkında, bir çok araştırma yapılmış olmakla birlikte, özellikle Hadis ve Sünnet ile ilgili görüşleri için, hasımlarının kitaplarında yer alan bilgiler herhangi bir tenkid süzgecinden geçirilmeden kullanılmaya devam edilmiştir. Mezhepler tarihine dair eserlerle Hanbelî çizgisindeki kaynaklarda, Mu'tezile ile ilgili olarak verilen yanlış bilgilerin de etkisiyle bu mezhep mensuplarının Sünnete karşı hep muhalif bir tavır takındığı düşünülmüştür. Mu'te-

¹ Z. Carullah, *Mu'tezile*, s. 241.

² Bu konuda bkz. Cârullah, *Age*, s. 213,217,252 vd.

³ Fyemen, *Târihü'l-Mezâhib*, s. 254-255.

⁴ Bkz.Y.Nami, *Bi'se*, s.10,11.

zile'ye ait eserlerin mevcut olmadığı dönemler için bir ölçüde makul karşılanabilecek olan bu tavrın, Mu'tezile ile ilgili eserlerin yayınlanmasından sonra da devam ettirilmesinin bilimsel açıdan izah edilebilir bir yanı yoktur.

Mu'tezile'nin Sünnet/Hadis inkârcısı Olduğu İddiasının Kaynakları

Aslında İslâm tarihinde, müslümanlar arasında Sünnetin delil oluşu hakkında bir ihtilaf yaşandığı vâki değildir. Bu konuyu *Huciiyyet's-Sunne* adlı kitabında genişçe tartışmış olan Abdugani Abdülhâlık, Kuran'dan bağımsız bir teşrî kaynağı olamayacağı, Kuran'ı nesh edemeyeceği gibi bazı konularda Sünnet'in alanını daraltan görüşler olmuşsa da, sübûtu kesin olduktan sonra onu reddeden hiç bir görüşün varlığının nakledilmediğini belirtmiştir. Abdülhâlık, İslâm tarihinde ortaya çıkmış en şaz görüşleri bile itinayla ele alıp değerlendirmesiyle bilinen Gazzâlî, Âmidî, Pezdevî ve onların metodunu takip eden diğer usûlcülerden hiçbirisinin eserinde, gerek açık gerekse imâ yolu bir ifadeyle bu konuda bir ihtilafın nakledilmediğini ifade ettikten sonra,⁵ Sünnetin delil oluşu konusunda icma olduğuna dair Şafîî, İbn Hazm, İbn Abdilberr ve Suyutî gibi alimlerin görüşlerini aktarmıştır.⁶

Abdülhâlık'tan önce aynı konuyu kısmen de olsa tartışmış olan Mustafa es-Sıbai de, Sünnet hakkındaki tartışmaların tamamının, haberlerin sıhhatinin tesbitiyle ilgili olduğunu, bazı aşırı Şîî fırkaları dışında, İslam tarihinde Hz. Peygamberin söz, fiil ve uygulamalarına uyma gereğini inkâr eden, onların teşrî kaynağı olmadığını savunan hiç bir grubun varlığının nakledilmediğini ifade etmiştir.⁷

İbni Teymiyye'nin konumuzla ilgili olan şu ifadeleri ise daha açıklayıcı mahiyettedir: "Gerek Mu'tezile, gerekse diğer müslüman gruplar içerisinde, ben Rasullallah'ın (s.) haber verdiği şeyi kabul etmiyorum diyen hiç kimse yoktur. Aksine bütün müslümanlar Resulullah'ın (s.) haber verdiklerinin doğruluğunu tasdik ederler."⁸

İlk dönem kaynaklarında Mu'tezilenin Sünnet anlayışı ya da Hadis bilgisinin yetersizliğine dair eleştiriler bulunmakla beraber,⁹ bunların Sünneti inkâr ettiğine dair bir iddia yer almamaktadır. Ancak son zamanlarda yapılan bazı araştırmalarda, İmâm Şafîî'nin *el-Umm* adlı kitabının *Cimâü'l-İlm* adlı bölümü ile İbn Kuteybe'nin *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* ve Abdülkahir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Fırak* adlı eserlerine dayanılarak Mu'tezilenin Sünnet inkârcısı olduğu tezi ileri sürülmüştür.

Burada, öncelikle bu iddialar ve dayandıkları kaynaklar kısaca değerlendirildikten sonra, Mu'tezile'nin kendi kaynaklarından Sünnet ve Hadis hakkındaki görüşleri özetlenecektir.

⁵ Abdülhâlık, *Huciiyyetü's-Sunne*, s.247-248.

⁶ Abdülhâlık, *Age*, s.252,263,265,271.

⁷ Sıbaî, *Age*, s.149 vd.

⁸ İbn Teymiyye, *Şerhü'l-Akâidü'l-İsfahaniyye*, s. 6; Nakl. *Kuvaştî, ed-Delilu'n-Naklî*, s. 97.

⁹ Mesela, Mu'tezile'ye karşı yazılmış, bilinen en meşhur reddiyenin yazarı olan İbn-i Ravendî, "bunların hadis ilminden nasibi yotur" suçlamasıyla bu yetersizliğe işaret etmiştir. Gerçi bu suçlama Mu'tezile tarafından kabul edilmiştir ancak, bizim açımızdan bu suçlamanın hadis inkârcılığı olarak değil de hadis ilminde yetersizlik şeklinde yöneltilmesi önemlidir. (bkz. Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, s.194).

1. İmâm Şafîî'nin (204/819) *Cimâû'l-İlm* adlı Eseri: *Cimâû'l-İlm* adlı eserinde, isimlerini vermeden fırkaların hadis konusundaki görüşlerini anlatan İmam Şafîî, "Bütün haberleri reddeden taifenin hikayesi" başlığı altında, bu mezhepten olan biriyle yaptığı tartışmada onun görüşlerini ve ileri sürdüğü delilleri nakletmiştir.¹⁰

Bu tartışmada, Şafîî'nin muhatabının mezhebinden bir grubun, haberlerin tamamını reddettiğini, bir grubun ise sadece Kuran'ın beyanı niteliğinde olan haberleri kabul ettiği anlaşılmaktadır. Buna gerekçe olarak da ravîlerin hata, yanılma ve yalan söyleme ihtimali gösterilmektedir. Ne var ki Şafîî, tartıştığı kişinin kimliği ve mezhebi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Bazı araştırmacılar, burada söz konusu olan mezhebin Mu'tezile olduğunu iddia ederek, onların Sünnet'i inkâr ettiklerini ileri sürmüşlerdir. İlk olarak Mısırlı hukukçu ve tarihçi Muhammed Hudaî (1872-1927), Basra'nın o dönemde Mu'tezile mezhebinin merkezi oluşundan yola çıkarak, Şafîî'yle tartışan bu kişinin Mu'tezile mezhebinden olma ihtimalini ileri sürmüştür.¹¹ Hudaî, İbn Kuteybe'nin *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*'ini okuduktan sonra bu kanaatinin daha da güçlendiğini belirtmiştir.¹² Hudaî'nin, bu kanaati, Abdülvahhab Hallâf (1888-1956), Muhammed Ebû Zehra ve kısım Mustafa es-Sıbaî¹³ gibi fıkıhçılar tarafından da benimsenmiştir.¹⁴

Aynı iddia ünlü müsteşrik J. Schacht tarafından da Hudaî'ye atıfta bulunulmadan, daha kesin ifadelerle sürdürülmüştür. Schacht, Şafîî'nin görüşlerine dayanarak Mu'tezile'yi en aşırı Hadis karşıtı grup ilân ederek onların hadislerin tamamını inkâr ettiğini ileri sürmüş ve bu iddiasını İbn Kuteybe ile desteklemeye çalışmıştır.¹⁵ Schacht'ın bu konudaki tek kaynağı olan Şafîî ile İbn Kuteybe'nin eserlerini biraz sonra tartışacağız. Ancak o hadisi tamamen inkâr edip sadece Kuran'la yetindiğini belirttiği¹⁶ eski Mu'tezilenin kim olduğuna dair tek bir isim bile vermemiştir. Kaynaklarda hadis ve hadisçilere karşı, Mu'tezile içerisinde en aşırı eleştirilerin Nazzâm tarafından yapıldığı belirtilmekle beraber,¹⁷ ondan önceki Mu'tezilî imamların, Hadis'e karşı keskin bir tavırları olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. İleride üzerinde duracağımız gibi sert eleştirilerine rağmen Nazzâm, sünnetin delil oluşunu kabul etmiştir. Hatta onun Hadisin kaynak değeri hakkındaki görüşü, öğrencisi Ca'fer b. Mü-

¹⁰ Şafîî, *Cimâû'l-İlm*, s.13.

¹¹ Hudaî, *Hukuk Tarihi*, s.198.

¹² Hudaî, *Age*, s.198.

¹³ Sıbaî, Hudaî'nin görüşünün doğru olma ihtimalini güçlü bulmakla beraber, bu inkârın bizatihi Sünnetin mahiyetine değil de, ravîlerin hata ve yanılma nedenlerine dayandığı ihtimali üzerinde durmuştur. Tartışma bu nedenler üzerinde cereyan etmesine rağmen Şafîî'nin "Bütün Haberleri Reddedenler" şeklinde başlık koyması, Sıbaî tarafından ilginç bulunmuştur.(Sıbaî, *Mekânetü's-Sünne*, s.151).

¹⁴ Abdülhâlık, *Huciyetü's-Sünne*, s.255. *Milkiyye ve Nazariyyetü'l-Akd* (Darü'l-Fikri'l-Arabî,İs.)adlı kitabının girişinde (s.8) bu kanaati patlayan Ebû Zehra, *İmâm Şafîî* adlı eserinde bu görüşünden vazgeçerek söz konusu kişilerin zındıklar ya da bir kısım Haricîler olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. (Bkz. *İmâm Şafîî*, s.205). M. Sıbaî ise bu kişinin Mu'tezile'den Nazzâmiyye mezhebine mensup birisi olabileceğini öne sürmüştür. Bkz. *Mekânetus-Sünne*, s.149

¹⁵ Schacht, *Origins*, s. 41, 258.

¹⁶ Schacht, *Origins*, s. 258.

¹⁷ İbn Hacer, *Lisân*, 1/67;

beşşir'in, "şer'i deliller Kuran'ın muhkem ve açık olan hükümleri, Sünnet, rey ve icthada dayanmayan icmadır"¹⁸ şeklindeki, Schacht'ın eski Mu'tezile'yi temsil edemez dediği görüşüyle aynıdır. Mu'tezile içerisinde Hadise karşı olan en aşırı akımın görüşü böyle olunca, Schacht'ın onlar, hadislerin hepsini reddedip sadece Kuran'la amel ederler iddiasının¹⁹ hiç bir dayanağının olmadığı anlaşılır.

Aşağıda göstereceğimiz gibi Mu'tezili kaynakların bulunmasıyla, Hudaî'nin bir yorumuyla gelişen bu tür kanaatlerin doğru olmadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Aslında dikkatlice incelendiğinde Şafî'nin kendi ifadelerinden de böyle bir sonuca varmanın mümkün olmadığı görülecektir. Zaten Hudaî'den önce²⁰ Şafî'nin bu görüşlerine dayanılarak, Mu'tezile'nin Sünnet inkârcısı olduğuna dair bir iddianın ileri sürülmemesi de bunu desteklemektedir. *Hucciyetü's-Sünne* adlı kitabında konuyu bu açıdan inceleyen Abdülğani Abdülhâlık, Şafî'nin sözlerinden bir genellemeye giderek Mu'tezile'nin Sünnet inkârcısı olduğuna dair bir sonuca varılamayacağını belirttiği gibi, hiç bir usûl, kelâm ve mezhepler tarihi kaynağında da Mu'tezile'nin Sünnet'in delil oluşunu inkâr ettiğine dair bir bilginin yer olmadığını ifade etmiştir.²¹

Şafî'nin bu tartışmada sözünü ettiği gruplar içerisinde haber-i hasse denilen mütevatir olmayan haberleri kabul etmeyen ikinci grubun, Mu'tezile'den bir grup olduğu söylenebilirse de, birince grupta zikredilen ve bütün haberleri reddeden taifenin Mu'tezileden olması mümkün değildir. Makâlât'ında Mu'tezile içerisindeki Hadisle ilgili en şaz görüşlere bile yer veren Belhî, Mu'tezile'den bir grubun haber-i vâhidi kabul etmediğini belirtmiştir.²² Belhî'nin adını vermediği bu gruba göre, mütevatir dışındaki haberlerle amel etmek caiz değildir. Eğer bir konuda mütevatir haber yoksa Kıtâb, üzerinde icma edilmiş Sünnet, İcma, akıl veya kıyas gibi asıllardan birine müracaat edilir.²³

Şafî'nin haber-i hasse'yi kabul etmeyenler olarak nitelediği ve görüşlerini uzun uzun tartıştığı²⁴ bu grubun görüşlerinin, Belhî'nin sözünü ettiği Mu'tezilî grupla aynı olduğu görülmektedir. İmam Şafî'nin sözlerinden, kelamcılardan olduğu açıkça anlaşılan²⁵ bu grubun görüşlerini Şafî şöyle özetlemiştir: "Bunlar Hz. Peygamberin hadislerinin tespit edilmesinin ümmet için gerekli olduğu, bunları reddedenlere karşı çıkılması gerektiği konusunda bizimle aynı görüşleri paylaşırlar. Ancak onlar, bu haberlerle hüküm ve fetva verilebilmesi için kesin bilgi (ihâta) ifade etmesi gerektiğini savunurlar. Kesin bilgi ise onlara göre Kuran ve üzerinde icmâ edilmiş sünnetle edilenilendir."²⁶

¹⁹ Schacht, *age.*, s. 40.

²⁰ Aslında Hudaî de "Mihnedan sonra bizimle Kelamcılar arasındaki ilişki kesilmiştir. Onların görüşlerinden yalnız Hadis ehlinin naklettiği kadarını biliyoruz. Kendileri tarafından yazılmış kitaplardan hemen hiçbir şey bilmiyoruz" diyerek bu konudaki şüphesini dile getirmiştir. Hudaî, *Age.*, s. 191.

²¹ Abdülhâlık, *Age.*, s.255-272.

²² Belhî, *Makâlât*, V.117b.

²³ Belhî, *Makâlât*, V.118b.

²⁴ Şafî, *age.*, s.46-102.

²⁵ Şafî, *age.*, s. 54.

²⁶ Şafî, *age.*, s.168-169.

İleride de işaret edeceğimiz gibi bu, Mu'tezile içerisinde Hadis konusundaki en katı görüştür.²⁷ Diğer Mu'tezililer ise, zaten gerekli şartları taşımaları halinde haber-i vâhidleri kabul ederler. Dolayısıyla Schacht'ın, Şafii'nin tartıştığı sünnet karşıtı gruplardan haberlerin tamamını reddedenleri Mu'tezile'nin aşırı kanadını, haber-i vâhidi kabul etmeyenleri ise ılımlı kanadı olarak göstermesinin gerçekte bağlantısı yoktur.

2. İbn Kuteybe (276/889) ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (429/1037) Eserleri :

Mu'tezile'nin Sünnet inkârcısı olduğuna dair iddianın en yaygın dayanaklarından biri de İbn Kuteybe'nin *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*'i ile Ebû Mansur el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Fırak* adlı kitaplarıdır. Mu'tezile'ye karşı aşırı muhalefetleri ile bilinen ve Mu'tezili alimleri zındıklıkla itham eden her iki müellifin de kitaplarında, Mu'tezile mezhebinin veya bu mezhebe mensup herhangi bir kimşenin Sünnetin delil oluşunu inkâr ettiğine dair açık bir ifade geçmemektedir.²⁸ Ancak bu eserlerde Mu'tezile'den söz edilirken kullanılan üslup ve çizilen Mu'tezile tablosu, sadece Hadis ve Sünnet karşıtı değil aynı zamanda, adeta din karşıtı bir fırka olduğu izlenimini doğurmaktadır. Oysaki kendi eserlerine müracaat edildiğinde durumun tamamen farklı olduğu görülecektir.

Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis'in, kelimcilerin (Mu'tezile) ve diğer bazı grupların hadis ve hadisçilere yönelik eleştirilerine cevap vermek amacıyla olan bir polemik kitabı olmasının yanı sıra, halife el-Mütevekkil (247/861) ve vezirlerinin Mu'tezile aleyhindeki reaksiyonlarının arttığı gergin bir dönemde yazılmış olması²⁹ da dikkate alındığında, müellifin Mu'tezile ile ilgili görüşlerinde tarafsız ve objektif davranamayacağı görülecektir. Eserde bazı Mu'tezile kelâmcılarının hadis ve hadisçilerle ilgili olumsuz görüşlerinin yanı sıra,³⁰ Ebû Hanife ve rey ehli taraftarlarının da aynı kategoride değerlendirilmesi,³¹ müellifin hadis karşıtlığından neyi kastettiğini ve bunun doğruluk derecesini ortaya koymaktadır.

Sünnet inkârcılığı iddiasının bir diğer kaynağı olan Bağdâdî ise, Mu'tezile mezhebinin incelediği *el-Fark* adlı eserinin ilgili bölümünde (78-150.sayfalar), Ebû'l-Hüzeyle (235/849)'in mütevatir haberin kabul edilebilmesi için ileri sürdüğü şartlar (s.90), Nazzâm'ın (221/836) hadis eleştirilerine örnekler (s.93,94), mütevatir haberin kesin bilgi ifade etmeyebileceği, re'yle fetva vermelerinden dolayı bazı sahabîleri eleştirmesi (s.108), Hayyat'ın, haber-i vâhidin hücciyetini inkâr ettiği (s.133) gibi İbn Kuteybe'de geçen görüşleri büyük ölçüde tekrar etmiştir. Bununla birlikte yuka-

²⁷ Schacht da bu görüşleri savunanları Mu'tezilî olarak kabul etmekte ancak ona göre bunlar, Mu'tezile'nin ılımlı kanadını temsil etmektedir. (*Age.*, s.41) Halbuki mevcut Mu'tezile eserlerinden de anlaşılacağı üzere, bilakis bu en aşırı akımın görüşüdür. Bundan daha katı bir görüş Mu'tezileden nakledilmemiştir.

²⁸ Abdülhâlık, *Age.*, s.267-268

²⁹ Okıç, *Te'vil Tanıtımı*, AÜİF, XIV, s.289

³⁰ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 59,84-118,122,135 vd.

³¹ İbn Kuteybe, *age.*, s. 124 vd.

rıda da ifade edildiği gibi, İbn Kuteybe'de olduğu üzere Bağdâdî de aslında, doğrudan Mu'tezile'nin Sünnet inkârcısı olduğuna dair bir ifade kullanmamaktadır. Eğer bir inkâr söz konusu olsaydı, Mu'tezile'ye karşı aşırı muhalefetleriyle bilinen bu müellifler mutlaka bunu zikrederlerdi. Daha da ilginç olanı, Şafii'den sonra yaşamış olmalarına rağmen her iki müellifin de, Mu'tezile'nin hadis görüşleri hakkında Şafii'ye herhangi bir atıfta bulunmamış olmalarıdır.

Bununla beraber Bağdâdî'nin, Ebü'l- Hüzeyl ve Nazzâm'ın haberle ilgili görüşlerini aktardıktan sonra, "bunların niyeti aslında şeriat hükümlerinin tümünü iptal etmektir, ancak bunu açıkça inkâr etmeye cesaret edemediklerinden dolayı ona giden yolları (haberleri) iptal etmek istiyorlar"³² şeklindeki yorumuyla, daha sonra, Mu'tezile'nin hadis inkârcısı olduğu şeklindeki görüşlere ilham kaynağı olduğu söylenebilir.

Yeri gelmişken Bağdâdî'nin *el-Fark* adlı kitabında, özellikle Mu'tezile hakkında verdikleri bilgilerin çoğunun gerçeğe aykırı olduğu hususunun da, Mu'tezilî kaynakların yayınlanmasıyla ortaya çıkmış olduğunu ve bu gerçeğin çağımızdaki bir çok araştırmacı tarafından ifade edildiğini belirtmekte yarar görüyoruz.³³

Buna rağmen, söz konusu eserlerde geçen bazı bilgiler günümüzdeki bir çok araştırmacı tarafından yorumlanmak veya genelleştirilmek suretiyle Mu'tezile'nin hadis inkârcısı olduğuna dayanak yapılmıştır. Mesela Ebü'l-Hüzeyl ve Nazzâm'ın mütevatir haber için öne sürdüğü şartlardan yola çıkılarak Mu'tezile'nin aslında Mütevatir hadisi inkâr ettiği,³⁴ Hayyat'ın, 'haber-i vâhid ilim ifade etmez'³⁵ ifadesinden, bütün Mu'tezile'nin haber-i vâhidleri inkâr ettiği,³⁶ Nazzâm'ın hadis eleştirilerine dayanarak, Mu'tezile'nin aslında bütün hadisler karşısındaki tavrının böyle olduğu³⁷ şeklinde sonuçlara varılarak, Mu'tezile'nin hadisleri kabul etmediği; hatta onların hadis anlayışının daha sonradan müsteşrikler ve modernistlerin Sünnet anlayışına zemin hazırladığı iddia edilmiştir.³⁸ Öyle ki daha sonra bazı Mu'tezilî eserlere bakanlar bile mezhebin hadis görüşlerini İbn Kuteybe ve Bağdâdî'nin söz konusu eserle-

³² Bağdâdî, *Fark*, s.90,93,104.

³³ Bu kanaat, özellikle Hayyat'ın *el-İntisâr* adlı Kitabının yayınlanmasından sonra bir çok alim tarafından dile getirilmiştir. Bu konuda bkz. Zuhdî Hasan Cârullah, *el-Mu'tezile*, Kahire 1947, Önsöz; Fethullah Huleyf, *Muhâdarât fi Felsefetü'l-İslâmiyye*, İskenderiye 1979, s.4; İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler*, Terc. M.Saim Yeprem, 3.Bas. İst.1994, s.124; A. Mahmud Suphi, *Fi ilmi'l- Kelâm*, İskenderiye 1992, 1,272; Fuad Seyyid, *Fadlül-İ'tizâl*, Girişi, s.8; Bu tarihten önceki bir değerlendirme için bkz. Cemâleddîn Kâsımî, *Tarihü'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Risale Yayınevi, Beyrut ts., s.32. (Kâsımî burada, Fahreddin er-Razî'nin, Ebü'l-Mansur el-Bağdâdî gibi bazı mutaasıp mezhepler tarihçilerinin hiç bir mezhebî olduğu gibi yansıtmadıkları şeklindeki tespitini de aktarmıştır.)

³⁴ Ebü Lubâbe, *Mevkifü'l-Mu'tezile*, s.90; Koçyiğit, *Age.*, s.244; Çakın, *Hadis İnkârcıları*, s.106; Emin Sadık, *Medresetü'l-Aklîyye*, 1/125.

³⁵ Hayyat, *Age.*, s. 68.

³⁶ Z.Cârullah, *Age.*, s.248; Ebü Lubâbe, *Age.*, s.93,97; Koçyiğit, *age.*, s.246; Çakın, *Hadis İnkârcıları*, s.106; Emin Sadık, *Age.*, 1/126.

³⁷ Ebü Lubâbe, *Age.*, s.97. Benzer bir yorum için bkz. Z. Cârullah, *Age.*, s.248.

³⁸ Sibaî, *Age.*, s. 134,135,141,142; İ.Hatipoğlu, *Modernistlerin Sünnet Anlayışı*, s.161-162; Emin Sadık, *Medresetü'l-Aklîyye*, 2/431-432.

rinde verdiği bilgiler ışığında ve genel kabullere ters düşmeyecek şekilde yorumlamayı tercih etmişlerdir.³⁹ Böylece esas kaynaklardan uzaklaştıkça, Hadisçilerin ifadesiyle söyleyecek olursak tedlîs ve tahrîf grafiği de giderek yükselmiştir.⁴⁰

Şimdi Mu'tezilenin kendi kaynaklarından Sünnet ve Hadis hakkındaki temel görüşlerini aktararak, konuyu aydınlatmaya çalışalım.

Mu'tezile'ye Göre Sünnet ve Hadis

Sünnet:

Sünnet'in şer'i bir delil oluşu, istisnasız olarak bütün Mu'tezilî alimler tarafından kabul edilmiştir. Sünnetin hücciyeti konusunda herhangi bir ihtilaf olmadığı için akaid ve usûl kitaplarında daha çok haberlerin kabul şartları üzerinde durulmuştur. Bu nedenle olacak ki Sünnet-hadis savunusu yapan bazı kitaplarda Hz.Peygamber'e itaat etmek ve ona uymak gerektiğine dair sıralanan bir dizi ayetin, Mutezili kaynaklarda bu bağlamda serdedildiği görülmez. Bununla beraber üzerinde icmâ edilmiş Sünnet, şer'i deliller sıralamasında her zaman açıkça zikredilmiştir. Mesela Vasil'a göre şer'i deliller Kitap, hüccet şartlarını taşıyan haber ve aklı selimdir.⁴¹ Nazzâm'a göre ise akıl, Kitap ve icmâdır. Ancak Nazzâm'ın icmâyı Nebi (s.) den gelen ve bağlayıcı olan rivayet anlamında kullandığını belirtmek gerekir. Çünkü Nazzam, re'yle oluşmuş icmâyı kabul etmez.⁴² Belhî, Kâdî Abdülcabbâr ve Ebü'l-Hüseyin el-Basrî gibi eserleri mevcut olan Mu'tezili alimlerin hepsine göre şer'i deliller Kitap, Sünnet, icmâ ve akıldır.⁴³ Diğer Mutezililerden de buna aykırı bir görüş nakledilmemiştir.

Mu'tezile Sünneti, Hz.Peygamber'e ait olduğu kesinleşmiş ve üzerinde icmâ edilmiş olan söz ve davranışları anlamında kullanırken, onun rivayet şekli olan Hadis için de daha çok haber kelimesini kullanmıştır.

Günümüzde mevcut Mu'tezili kaynaklardaki en eski Sünnet tanımı ve tasnifinin Nazzâm tarafından yapıldığını görmekteyiz. Ebü'l Hüzeyl el-Allâf'la beraber kelamî ve felsefî anlamda Mu'tezilenin kurucusu sayılan Nazzâm, İbn-i Hacer'e göre, aynı zamanda Mu'tezile içerisinde hadisçilere karşı en şiddetli eleştirileri yöneltmiş olan

³⁹ Bkz. Ebû Lubâbe, *Mevkîfû'l-Mu'tezile*, s.90 vd; Emin Sadık, *Medresetü'l-Aklyye*, 1/123vd.

⁴⁰ Mesela Hatip el-Bağdâdî'nin Ebü'l-Hüseyin el-Basrî için söylediği, 'bir ravî olarak, sadece bir hadis rivayet etmiştir' şeklindeki ifadesi (*Târih*, 3/100); Z.Cârullah tarafından, el-Basrî'nin sadece bir hadis bildiği şeklinde nakledilmiştir. Bkz. Z.Cârullah, *Age.*, s.248.

⁴¹ Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, s.234.

⁴² Belhî, *Makâlât*, V.115ab.

⁴³ Belhî, *Kabulü'l-Ahbar*, 2; Kâdî, *Şerh*, s.88; Basrî, *Age.*, 2/108

kimsedir.⁴⁴ Bu nedenle onun görüşlerinin, aynı zamanda Mu'tezile içerisindeki Hadise karşı olan en katı akımın görüşleri olması, tebliğimiz açısından önem arz etmektedir.

Nazzâm, Sünneti, **Nebi (s.)'nin amel ettiği ve diğer insanların da uymasını emrettiği Kuran'da zikri geçmeyen söz ve uygulamaları** olarak tarif etmiştir. Ona göre Hz Peygamber'in beş vakit namaz, mal ve hayvanların zekatı, zimmîler, cizye, vb. konuların farziyeti, eda zamanı, miktarı ve sayısı gibi, Kuran'ın zahirinden anlaşılmayan konularda yaptığı açıklamalar bağlayıcı olup farz niteliğindedir. Nazzam'a göre Sünnet eğer üzerinde icmâ edilmişse hüccet olur, üzerinde ihtilaf edilmiş Sünnetler hüccet olamaz.⁴⁵

Nazzâm'ın ashabından olan Muveys b. İmran (246/860) da Allah'ın şeriat dışında, Rasulullah (s.)'a hâdiseler karşısında Sünnet koyma ve hüküm verme yetkisi verdiğini, O'nun yanlış söz ve davranışlarının Kuran'da uyarılıp düzeltildiği, değiştirilmeyen uygulamalarının ise doğru olup Allah'ın rızasına uygun olduğu anlamına geldiğini belirterek Sünnetin mahiyetine işaret etmiştir.⁴⁶

Nazzâm'dan sonra diğer bir Sünnet tarifinin de Mu'tezile mezhebinin en büyük düşünce tarihçisi olarak kabul edilen Kâdî Abdülcabbâr (415/1024) tarafından yapıldığını görmekteyiz. Mu'tezile'i Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in dışına çıkmakla suçlayanlara cevap veren Kâdî; bu iddiada bulunanların gerçekte Sünnet ve cemaatin anlamını bilmeyen kimseler olduğunu belirterek⁴⁷ aslında Kuran, Sünnet ve akla en uygun olan mezhebin Mu'tezile mezhebi olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁸

Kâdî, Sünneti, **Nebi (s.)'nin emirleri ve uyulması gereken fiilleri** olarak tarif etmiştir. Ancak ona göre sûbutu kesin olan Sünnetler hüccet olabilir. Sünnet tabiri de aslında Rasulullah'a aidiyeti kesin olan haberler için kullanılır. Ondak nakledilen âhâd haberler ise sihhat şartlarını taşımaları durumunda, örfen Sünnet adını alabilirler. Ona göre, şayet söz konusu söz veya fiillerin Resulullah'a aidiyetinden emin değilsek onlara Sünnet adını vermemiz doğru olmaz. Çünkü bu konuda yalancı durumuna düşebiliriz. Bu nedenle haber-i vahîdler için "*Kâle Râsulullah...*" demek yerine, zan ve ihtimal ifadesi olarak "*ruviye anhu (s.)...*" demek gerekir.⁴⁹

Kâdî'dan önceki bir dönemde yaşamış olan Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât (300/913)da, Rasulullah'ın nesilden nesile aktarılan maruf Sünnetleri olduğunu, bunlara aykırı olan haberlerin ise reddedilmesi gerektiğini belirterek üzerinde icma edilmiş haberlerin hüccet olabileceğini belirtmiştir.⁵⁰

44 İbn Hacer, *Lisân*, 1/67.

45 Belhî, *Makâlât*, V.115b.

46 Belhî, *Makâlât*, V.116b.

47 Kâdî, *Fadlû'l-İ'tizâl*, s.185.

48 Kâdî, *Age.*, s.138,156.

49 Kâdî, *Şerh*, s.89; *Fadlû'l-İ'tizâl*, s.185-186.

50 Hayyat, *İntisâr*, s.135.

Mütevâtir Haber

Kâdî Abdülcabbâr ve Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, eserlerinde mütevâtir haberin tarifi, şartları ve bilgi değeri üzerinde uzun uzun durmuşlardır.⁵¹ Biz burada bunlardan daha eski bir kaynak olması nedeniyle Bağdat Mu'tezile'sinin son temsilcilerinden olan Ebü'l-Kâsım el-Belhî'nin (319/931) mütevâtir haber tarifini vereceğiz. Belhî'ye göre, **üzerinde anlaşmaları ve bir araya gelip kurgulamaları pratikte mümkün olmayan bir topluluk tarafından, yine kendileri gibi bir topluluğa zorunlu bir bilgi olarak aktarılan ve başı, sonu, ortası aynı nitelikleri taşıyan haber hüccettir. Mü'min, fasık ya da kâfir olmaları fark etmeyen bu topluluğun verdiği haberin, onu işiten kimse için kesin delil niteliğinde olduğu, Mu'tezile ve ümmetin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Ona göre Peygamberlere (a.s.) ve geçmişe ait diğer haberleri bunun dışında bir yolla bilmek mümkün değildir.**⁵²

Bu topluluğun sayısı ile ilgili olarak çeşitli rakamlar ileri sürülmüşse de, bunlar alimler tarafından konunun esasıyla ilgisi olmayan şeyler olarak değerlendirilmiş,⁵³ bu topluluğun sayı bakımından tayin ve tesbit edilmesinin şart olmadığı, esas olarak bilgi ifade edecek kadar olması yeterli görülmüştür.

Bu yolla elde edilen bilgi Mu'tezile'nin çoğuna göre akıl sahibi herkes için zorunlu ve devamlı bir bilgi ifade eder. Kâdî'ya göre, insanın gördüğünden başka bilgisi yoktur, diyen Sümeniyye mezhebi dışında tevatürle sabit olan bilgiyi inkâr eden hiç bir mezhep yoktur.⁵⁴

Bununla beraber Mu'tezile içerisinde Ebü'l-Hüzeyl ve öğrencisi Nazzâm'ın tevatür için ileri sürdüğü farklı şartlar, mezhebin geneli tarafından kabul görmemiştir. Ebü'l-Hüzeyl'in tevatürün gerçekleşmesi için içlerinde birinin cennet ehli olduğu en az 20 kişi⁵⁵ tarafından rivayet edilmesini şart koştuğu rivayet edilir. *Kitâbü'l-Hucce*'sinde bu görüşü savunduğu belirtilen⁵⁶ Ebü'l-Hüzeyl'e göre kafir ve fasıkların haberi hüccet olamayacağından, haberi nakleden kimselerin yalan söylemeyen ve büyük günah işlemeyen Allah dostları olması gerekir.⁵⁷ Ancak bu görüş Hişam b. Amr el-Fuvâtî (227/842) dışındaki Mu'tezilîler tarafından kabul edilmemiştir. Hayyât ve Ebü'l-Hüseyn el-Basrî tevatür için böyle bir şartın gerekli olduğunu dair bir delil bulunmadığını belirterek bu şartı ileri sürmenin anlamsız olduğunu söylerken⁵⁸ İbn Murtazâ (840/1436) ise bu görüşün, Ebü'l-Hüzeyl tarafından savunulabileceğine ih-

⁵¹ Bkz. Muğnî, 15/317 vd, 16/9 vd.; *Mu'temed*, 2/80,86 vd.

⁵² Belhî, *Makâlât*, V.58b.

⁵³ Basrî, *Mu'temed*, 2/92; İbnü'l-Murtazâ, *Minhâc*, s.471.

⁵⁴ Kâdî, *Muğnî*, 15/333.

⁵⁵ Ebü'l-Hüzeyl'in bu konuda "Sizden sabreden 20 kişi olursa iki yüz kişiyi yener" (Enfâl, 65) ayetini esas almıştır.

Belhî age, V.; Basrî, *Age.*, 2/92).

⁵⁶ Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, s.301.

⁵⁷ Belhî, *Age.*, V.59b.

⁵⁸ Hayyât, *İntisâr*, s.163; Basrî, *Age.*, 2/92.

timal vermez. Ona göre bu rivayet doğru olsa bile, sayıyı değil de masumiyet şartını esas almak anlamına geleceğinden, tevatür için böyle bir şartı ileri sürmek gereksizdir. Çünkü ona göre biz, pekâlâ kafir ve fasık olan kimselerin verdiği mütevatir haberle de görmediğimiz şehirlerin varlığına inanırız.⁵⁹

Nazzâm ise tevatürün bilgi ifade edebilmesi için karineyi, yani başka bir delil tarafından desteklenmesini şart koşturmuştur. Ona göre karine olduğu takdirde haberi vahid de bilgi ifade edebilir.⁶⁰ Nazzâm, tevatürün tek başına bilgi ifade etmemesinin nedeni olarak, çoğunluğun da yalan üzerinde birleşebileceği ihtimalini göstermiştir. Çünkü ona göre, tek başına iken yalan söyleme ihtimali olan kimseler cemaat olduktan sonra da yalan söyleyebilirler. Cemaat olmaları onların kişisel durumlarını değiştirmez.⁶¹

Kâdî'ya göre ise böyle bir kıyas doğru olamaz. Kâdî'nin Nazzâm'a ait bu görüşü reddetmek için verdiği misallerden bazıları şöyledir. İçinde buldukları günün Perşembe mi Cuma mı olduğu konusunda tek tek insanların yanılması mümkün olduğunu söyleyebiliriz, ama bütün insanların bu konuda yanılabilirliğini söyleyemeyiz. Aynı şekilde mesela camide namaz kılariken bazı kimseler namazların rekatlarında şaşırabilirler ama bütün cemaatin şaşırabileceğini söylemek mümkün değildir.⁶²

Âhâd Haberler

Doğru veya yalan olma ihtimali bulunan haberler olarak tarif edilen âhâd haberler, Mu'tezilî alimlerin çoğuna göre kesin bilgi ifade etmezler. Nazzâm'a göre ise karine olduğu takdirde bu tür haberler de bilgi ifade edebilir.⁶³

Buradaki "bilgi ifade etmez" tabiri çoğu zaman inkâr etme veya reddetme olarak yorumlanarak Mu'tezile'nin âhâd haberleri reddettiği iddiasına dayanak yapılmıştır. Halbuki bu tabir yakîni, yani kesin bilgi değil, zan ifade eder anlamında kullanılmıştır. Bunun pratikteki anlamı ise bu tür haberler kesin bilgi değil de zan ifade ettiğinden; başka bir ifadeyle hata, unutmama, yalan, eksiklik ve fazlalık ihtimali taşıdığı için, sadece kesin bilgiye dayalı olması gereken itikadî konularda delil olamazlar, demektir.⁶⁴

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Mu'tezile'nin bu konudaki görüşünü özetle şöyle açıklamıştır: İtikat zanna dayalı olamaz, çünkü bir inançta zan olması, o inancın bilgisizlikten uzak olmadığı ihtimalini doğurur. Bilgisizliğinden emin olunmayan her inanç ise kabihtir. Tevhîd, adâlet, sıfatlar gibi konularda zanna dayalı inancın caiz olamayacağını muhaliflerimiz bile kabul etmektedir.⁶⁵

⁵⁹ İbnü'l-Murtazâ, *Age.*, s.473.

⁶⁰ Kâdî, *Muğnî*, 15/392; Basrî, 2/93; İbnü'l-Murtazâ, *Age.*, 476.

⁶¹ Belhî, *Makâlât*, V.59a.

⁶² Kâdî, *Muğnî*, 16/12.

⁶³ Basrî, *Age.*, 2,93; İbnü'l-Murtazâ, *Minhac*, s.476.

⁶⁴ Belhî, *Kabulü'l-Ahbar*, V.3; Kâdî, *Fadlül-İ'tizal*, s.195; İbnü'l-Murtazâ, *Age.*, s.514.

⁶⁵ Basrî *Age.*, 2/102-3.

Bununla birlikte itikadî konuları teyid edici mahiyette gelen ve onlara uygun olan haber-i vahîdlerin kabul edileceği belirtilmiştir.⁶⁶ Mu'tezilî eserlerde itizali esasları destekleyici mahiyette bir çok haber-i vâhidin kullanılması, bu anlayışın bir sonucu olmalıdır. Muhtemelen, "Mu'tezile işine gelen hadisleri kabul eder, işine gelmeyenlerini ise te'vil eder ya da reddeder" şeklinde sıkça dile getirilen eleştiri, Belhî'nin sözünü ettiği, Mu'tezilenin bu tutumundan kaynaklanmıştır. Ayrıca Mu'tezile'ye göre teşbih, teccim, cebr gibi ifadeler taşıyan bir çok hadis bu grupta değerlendirilerek yorumlanmış veya reddedilmiştir. Mu'tezile ile Hadisçiler arasındaki en önemli ihtilaf noktalarından olan bu tür hadisler, Mu'tezile tarafından genellikle te'vil veya reddedilirken, Hadisçiler tarafında aynen kabul edilmiştir.

Öte yandan fıkıh ve ibadet konularında, gerekli şartları taşıması halinde haber-i vahîdlerle amel edilmesi gerektiği, gerek Mu'tezilî alimler gerekse diğer İslam alimlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.⁶⁷ Bu konularda, maslahat esas alındığından haberin doğruluk tarafının ağır basmasına itibâr edilmiştir.⁶⁸

Ahâd haberleri kabul edenler, tek kişinin rivayetini de kabul etmişlerdir.⁶⁹ Belhî, bu konuda kendisinin de katıldığını belirttiği, Ebû Hanife ve arkadaşlarının şu görüşünü aktarmıştır: "Tek kişi tarafından rivayet edilen haber, Kitab, Sünnet, icmâ ve akla aykırı olmayıp şaz da değilse; ravîlerinin doğruluğu hakkında genel kanaat oluşmuş ve haklarında hüsn-ü zan hasil olmuşsa; haberin kesin bilgi ifade ettiği ve Allah indinde de doğru olduğu kesin olarak iddia edilememekle birlikte, bu haberlerin kabul edilmesi ve onlarla amel edilmesi vaciptir."⁷⁰

Mu'tezilî alimler, inkâr etmek şöyle dursun, Sünnet ve hadisi reddedenlere karşı mücadele bile etmişlerdir. Mesela, Batınîlerin akla aykırı olduğunu iddia ettikleri bazı hadislerle yönelik eleştirilerine cevap vermek amacıyla Kâdî Abdülcabbâr, içlerinde meşhur zubâb⁷¹ hadisinin de bulunduğu, çoğunluğu tıbbî tavsiyeler içeren bir dizi hadisi uzun uzun savunmuştur.⁷² Bu da Mu'tezile'nin akla aykırı görünen her hadisi reddettiği iddiasının doğru olmadığını göstermektedir. Yine Kâdî'nin, şakk-ı kamer (ayın yarılması) gibi bazı hadisleri tenkit etmesi nedeniyle Nazzâm'ı eleştirerek bu hadisleri anlamamakla itham ettiğini;⁷³ haber-i vâhide ta'n etmesi nedeniyle Belhî'nin, hocası el-Hayyat'ı eleştirdiğini ve bu tür haberlerle, gerekli şartları taşıması halinde amel edilmesi gerektiğine dair bir kitap yazdığını; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî ve İbnü'l-Murtaza'nın tevatür için ileri sürdüğü şartlardan dolayı Ebû'l-Hüzeyl'i eleştir-

⁶⁶ Belhî, *Kabulü'l-Ahbar*, V.3.

⁶⁷ Basrî, *Age.*, 2/96, İbnü'l-Murtazâ, *Age.*, s.480, Kâdî, *Muğni*, 15/403.

⁶⁸ Basrî, *Age.*, 2/109.

⁶⁹ Basrî, *Age.*, 2/138.

⁷⁰ Belhî, *Makâlât*, V.118b.

⁷¹ "Birinin kabına sinek düştüğü zaman onu kaba daldırsın. Zira onun kanatlarının birinde zehir, diğerinde ise panzehiri vardır." Buharî, *es-Sahîh*, *Tib*, 58.

⁷² Kâdî, *Tesbitü Delâil*, 2/614-648.

⁷³ Kâdî, *Age.*, 1/55-59.

diğini⁷⁴ görmekteyiz. Yine Basrî, haberi vahîdle taabudî konularda amel edilmesi gerektiğini savunurken, buna karşı çıkanların delillerini tek tek ele alarak reddetmiştir.⁷⁵

Öte yandan Sünnet ve hadisleri kabul etmedikleri için Haricîler ve Rafizilerin, ümmetin icmâsına dahil edilmemesi gerektiğini savunan Mu'tezilî alimler olmuştur. Haricîler ve Rafizîlerin icmâyâ dahil edilip edilmemesi konusundaki tartışmaları aktaran Ebü'l-Kâsım el-Belhî, bunların dinî hükümleri bize nakleden seleften teberrî etmeleri nedeniyle durumlarının tartışmalı olduğunu, bununla birlikte nakil ve rivayetleri tamamen reddedip sadece Kuran'la yetinmeyi savunanlarının, icmâda dikkate alınmaması gerektiğini belirten görüşler nakletmiştir. Belhî'nin aktardığı bir başka görüşe göre ise, Rasulullah (s.)'tan nakledilen haberleri ve Sünnetleri kabul etmedikleri için, Haricîlere mensup bir müftünün sözüyle amel etmek caiz olmadığı gibi ondan fetva istemek de caiz değildir.⁷⁶

Hatta Hayyat'ın, farz ve sünnetlerde ümmete muhalif davrandıkları için Şî'ileri icmanın dışına çıkmakla itham ettiğini görmekteyiz. Ona göre bunlar abdest, namaz, ezan, namazların sayısı, teşehhüd, farzlar gibi konularda farklı tutumlarıyla ümmetin icmâna muhalefet etmişlerdir. Sanki bize ayrı, onlara ayrı bir peygamber gelmiştir, diyebilmiştir.⁷⁷

Sonuç

Mu'tezile'ye ait mevcut kelâm ve usûl kitaplarında "haberler" başlığı altında, bilgi değeri ve geçerlilik şartları açısından değerlendirilen hadisler hakkında, Mu'tezile'nin muhalif ve inkârcı bir tavır takındığını ileri sürmek mümkün değildir.

Rasulullah (s.)'a ittiba, O'nun emirlerine ve yaptıklarına uymanın gerekliliği anlamında Sünnete karşı hiç bir itirazları bulunmamakla beraber, onun nakil şekli olan ve genel bir ifadeyle "haber" olarak adlandırdıkları hadislerin, sıhhat ve kabul şartlarını tespit, hadisçilerle ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda çok sıkı davranan Nazzâm ve onun bazı takipçilerinin bile yukarıda belirttiğimiz gibi hadis ve sünnetin hücciyeti ve delil olarak değeri konusunda bir itirazları söz konusu değildir.

Mu'tezile'nin yukarıdaki teorik temellerini verdiğimiz görüşlerine uygulamada ne derece bağlı kaldığı ayrı bir inceleme konusudur. Teori pratik farkı, diğer fırkalar için de geçerli bir problem olmakla beraber, iki mezhep arasında mukayese yaparken birinin pratiğiyle diğerinin teorisini karşılaştırmak âdil bir değerlendirme olmayacağı gibi, doğru ve geçerli sonuçlar da vermez. Dolayısıyla Mu'tezilenin bazı hadisleri reddetmesinden yola çıkarak onları hadis inkârcısı ilan etmek tarihi gerçekliğe aykırı olduğu gibi, tarihte aslı astarı olmayan bir problem alanı yaratmaktan başka bir

⁷⁴ Basrî, *Age.*, 2/92; İbnü'l-Murtazâ, *Age.*, s.473.

⁷⁵ Basrî, *Age.*, 2/106-126.

⁷⁶ Belhî, *Makâlât*, V.118a.

⁷⁷ Hayyat, *İntisâr*, s.165.

anlam da ifade etmez. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla Mu'tezile bu görüşlerine, uygulamada da büyük oranda bağlı kalmıştır. Mesela itikâdî konuların tesbitinde haber-i vahîdi kabul etmeyen Mu'tezilî alimler, tefsir ve fıkıh kitaplarında bu haberleri neredeyse hadisçilerin koydukları kuralları bile aşacak rahatlıkla kullanmışlardır. Hatta bazı kelâmî konularda bile görüşlerine uygun olan haber-i vahîdler kullanmışlardır. Kâdî'nin *Fadlû'l-İ'tizâl*'ine; Câhız'ın kitaplarına, özellikle el-*Beyân ve't-Tebyîn*'ine; Zemaşerî'nin *Keşşâf*'ına ve fıkıhla ilgili bir kitabı olan *Ruusü'l-Mesâil*'ine bakıldığında bu gerçek açıkça görülebilir.

Mu'tezile ile hadisçiler arasında şiddetli bir mücadelenin yaşandığı inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak bu mücadelenin Hadis veya Sünnet reddiyle bir ilgisi bulunmamaktadır. Hadisleri kabul şartları, bu mücadelenin bir boyutunu oluşturuyorsa da, ihtilafın esasını itikadî ve siyasî anlaşmazlıklar oluşturmuştur. Hadisçiler, itikadî konulardaki farklı düşünce ve yaklaşımlarından dolayı Mu'tezile'yi, geleneksel anlayışın dışına çıkmak ve böylece bidat ehli olmakla suçlarken; Mu'tezile de hadisçileri, rivayet konusunda yeterince titiz davranmamak, Kuran'a, akla ve birbirine zıt hadisler rivayet etmek, teşbih, tecsim ve cebr inancını çağrıştıran rivayetleri nakletmek, düşünceyi (nazar) terkedip taklide sarılmak⁷⁸ gibi nedenlerden dolayı suçlamıştır. Mücadelenin sebebinin bu olduğu İbn Kuteybe'nin şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır: "...Eğer onların ihtilafı Sünnette ve teferruatla ilgili meselelerde olsa idi fıkıhçıları mazur gördüğümüz gibi onları da mazur görürdük. Fakat onlar tevâhid, sıfatlar, cennetin nimetleri, cehennemliklerin azabı, berzâh aleminin azabı gibi sadece vahiyle bilinebilecek konularda ihtilaf etmişlerdir."⁷⁹

Sonuç olarak, muhaliflerinin yazdıklarına veya bir takım ön yargılara dayanarak Mu'tezile'yi Sünnet inkârcısı ilan eden; akla verdikleri önemden yola çıkarak onları, çağdaş Batı düşüncesine bir tepki olarak ortaya çıkmış bulunan ve hemen hemen hiç bir Mu'tezilî kaynaktan beslenmemiş olan modernist akımların arka planı olarak gören ya da Sünnet karşıtı veya inkârcısı hareketlerin eski uzantısı olarak gösteren düşüncelerin, bilimsel temellere dayanmayan yakıştırmalardan ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁸ İbn Kuteybe, *Age*. s.59,66,71,115; Kâdî, *Fadlû'l-İ'tizâl*, s.149,152.

⁷⁹ İbn Kuteybe, *Age*. s.80.

KAYNAKLAR

- Abdülhâlık**, Abdülğani, *Hucciyetü's-Sunne*, Mansura 1986.
- Bağdâdî**, Abdülkahir, *el-Fark beyne'l-Fırak*- Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Basrî**, Ebü'l Hüseyin , *el-Mu'temed fî Usulî'l-Fıkh*, Tahk. Halil Meys, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Belhî**, *Kitâbü'l-Makâlât*, mahtuta, Dr. Racih el-Kurdî Özel Kütüphanesi, Ürdün Univ. Şeriat Fakültesi.
- , *Kitâbu Kabûli'l-Ahbâr ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, Mahtutatu Darü'l-Kutubi'l-Mısriyye, No:7453, Hadis.
- Carullah**, Zuhdî Hasan, *el-Mu'tezile*, Kahire 1947.
- Çakın**, Kâmil, *İlk Hicri Asırlarda Hadis İnkârcıları*, Seba Yayınları, Ankara 1998.
- Ebü Lubâbe**, Hüseyin, *Mevkifü'l-Mu'tezile Mine's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Riyad 1979.
- Ebü Zehra**, Muhammed, *İmam Şafîi*, Terc. Osman Keskioglu, DİB Yayınları 1987.
- Emin**, Sadık Emin, *Mevkifü'l-Medreseti'l-Akliyye Mine's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mek-tebetü'r-Rüşd, Riyad 1998.
- Eymen**, Fuad, *Târihü'l-Mezâhibi'd-Diniyye Fî Bilâdi'l-Yemen*, Darü'l-Mısriyyeti'l-Lubnâniyye, Kahire 1988.
- Hatipoğlu**, İbrahim, *Modernistlerin Sünnet Anlayışı*, MÜSBE, yayınlanmamış Dok-tora Tezi, İstanbul 1996.
- Hayyat**, Ebü'l-Hüseyin, *Kitâbü'l-İntisâr*, (1925 baskısından ofset), Beyrut 1986.
- Hudârî**, Muhammed, *İslâm Hukuk Tarihi*, Terc.Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayın-ları, İstanbul 1974.
- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizan*, Beyrut 1986.
- İbn Kuteybe**, *Hadis Müdafaâsı*, (Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis), Terc. M.Hayri Kırbaşoğ-lu, 2. Bsk. Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989.
- İbnü'l-Murtazâ**, *Minhâcü'l-Vusûl İlä Mi'yari'l-Ukûl fi İlimi'l-Usûl*, Darü'l-Hikmeti'l-Ye-maniyye, San'a 1996.
- Schacht**, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford University Press, London 1950.
- Şafîi**, Muhammed b. İdris, *Cimâü'l-İlim*, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Matba-atü'l-Maarif ve Mektebetuha, Mısır 1309/1940.
- Kâdî Abdülcabbâr**, el-Hemedânî, *el-Muğni Fî Ebvabi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Kahire 1965.
- , *Fadlû'l-İ'tizal ve Tabakatü'l-Mu'tezile*, Tahk. Fuad Seyyid, 2.bas. Tu-nus 1986.
- , *Tesbîtu Delâili'n-Nubuvve* Darü'l-Arabiyye Beyrut 1966 .
- Koçyiğit**, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 4. Baskı Ankara 1989.
- Kuvaştî**, Ahmed, *Hucciyetü'd-Delili'n-Nakli beyne'l-Mu'tezile ve'l-Eşaire*, yayınlan-mamış master tezi, Darü'l-Ulum Fakültesi, Kahire 1998.

Nâmî, Yahya Halil, *Bi'setü'l-Misriyye li-Tasviri'l-Mahtutati'l-Arabiyye Fî Bilâdi'l-Yemen*, Mısır 1952.

Okıç, Tayip, "Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslami Neşriyatı", AÜİFD, Ankara 1966.

Sıbâî, Mustafa, *es-Sunne ve Mekânetuha fi Teşrii'l-İslâmî*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1985.